

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
ФАКУЛЬТЕТ ІНФОРМАЦІЙНИХ І ПРИКЛАДНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
КАФЕДРА ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ УПРАВЛІННЯ

ШАФРАНОВА ДАР'Я ДМИТРІВНА

Допускається до захисту:
завідувач кафедри інформаційних
систем управління,
д-р екон. наук, професор
_____ Ольга АНІСІМОВА
« ____ » _____ 20__ р.

**ДІЯЛЬНІСТЬ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ В ДЕРУСИФІКАЦІЇ
ДОКУМЕНТНИХ РЕСУРСІВ**

Спеціальність 029 Інформаційна, бібліотечна та архівна справа

Кваліфікаційна (магістерська) робота

Керівник:
Ольга АНІСІМОВА,
в. о. зав. кафедри інформаційних
систем управління
д-р. економ. наук, професор

Оцінка: _____ / _____ / _____
(бали / за шкалою ЕКТС / за національною шкалою)
Голова ЕК: _____
(підпис)

Вінниця, 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1 ДЕРУСИФІКАЦІЯ У БІБЛІОТЕЧНІЙ СФЕРІ.....	7
1.1 Загальне значення процесу дерусифікації: передумови та наслідки .	7
1.2 Формування україномовного бібліотечного фонду: стратегія, проблеми, перспективи.....	14
РОЗДІЛ 2 ДІЯЛЬНІСТЬ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ В ДЕРУСИФІКАЦІЇ ДОКУМЕНТНИХ РЕСУРСІВ.....	18
2.1 Дерусифікація у бібліотеці Донецького національного університету імені Василя Стуса.....	18
2.2 Дерусифікація у бібліотеці Вінницького національного технічного університету.....	23
2.3 Дерусифікація у Вінницькій універсальній науковій бібліотеці імені Валентина Отамановського.....	30
РОЗДІЛ 3 ПРОБЛЕМИ ЩОДО ВИЛУЧЕННЯ РОСІЙСЬКОМОВНИХ КНИГ ІЗ ФОНДІВ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ.....	36
3.1 Фінансування бібліотек та потреба у радянсько - російській літературі	36
3.2 Чинники, які гальмують процес дерусифікації бібліотечних фондів.	40
3.3 Методичні рекомендації, щодо списання російської літератури.....	48
ВИСНОВКИ.....	56
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ПОСИЛАНЬ.....	59

АНОТАЦІЯ

Шафранова Д. Д. Діяльність бібліотек України в дерусифікації документних ресурсів. Спеціальність 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», Донецький національний університет імені Василя Стуса. Вінниця, 2025. 61 с.

У кваліфікаційній роботі досліджено дерусифікацію бібліотечних фондів України в умовах сучасних суспільно-політичних змін. Розглянуто діяльність трьох бібліотек та їхні практики вилучення застарілих і пропагандистських видань. Проаналізовано основні труднощі оновлення фондів, пов'язані з обмеженим фінансуванням і нестачею україномовної спеціалізованої літератури.

Ключові слова: дерусифікація, бібліотечний фонд, російськомовна література, вилучення книг, університетські бібліотеки.

Табл. 4. Рис. 4. Бібліограф.: 24 найменувань.

SUMMARY

Shafranova D. D. Activities of Ukrainian Libraries in the Derussification of Documentary Resources. Specialty 029 “Information, Library and Archival Studies”, Vasyl Stus Donetsk National University. Vinnytsia, 2025. 61 p.

The qualification thesis examines the de-russification of library collections in Ukraine amid current socio-political changes. The study reviews the work of three libraries and their practices of removing outdated and propagandistic publications. It also analyzes the key challenges of updating collections, including limited funding and the shortage of Ukrainian-language specialized literature.

Keywords: de-russification, library collections, Russian-language literature, book removal, university libraries.

Tabl. 4. Fig. 4. Bibliography: 24 items.

ВСТУП

Процес дерусифікації у бібліотечній сфері сьогодні набуває особливого етапу, бо пов'язаний не тільки з оновленням бібліотечного фонду, але формує безпечний та національний простір. Сучасні бібліотеки опинилися в умовах, коли необхідно одночасно забезпечувати доступ до актуальної літератури, підтримувати українську мову й культуру, а також дотримуватися усіх нормативних вимог.

Актуальність теми. Сучасні українські бібліотеки переживають один із найбільш складних і водночас важливих етапів свого розвитку. Події останніх років змусили по-новому подивитися на роль бібліотек у збереженні культурної пам'яті, формуванні мовного середовища та забезпеченні доступу до якісних знань. Особливої актуальності набуло питання дерусифікації бібліотечних фондів, оскільки значна частина літератури, що накопичувалася десятиліттями, не лише застаріла, а й несла у собі елементи чужої ідеології. Саме тому оновлення колекцій стало не просто технічною роботою, а важливою частиною захисту українського інформаційного простору.

Разом з тим цей процес не є однозначним. Українські бібліотеки стикаються з обмеженнями фінансування, нестачею кадрів, повільним розвитком україномовного наукового книговидання та потребою зберігати доступ до важливих знань, незалежно від мови їх написання. У таких умовах бібліотекари мають не лише вилучати застарілі чи пропагандистські видання, а й зважено оцінювати кожну книгу, визначаючи її реальну цінність для освіти, науки й суспільства.

Саме ці суперечливі та водночас необхідні процеси стали предметом даної роботи. У ній розглядаються основні виклики дерусифікації, аналізуються конкретні приклади її реалізації в університетських та публічних бібліотеках, а

також обговорюється питання потреби російськомовної літератури в сучасному бібліотечному середовищі. Робота прагне показати, що оновлення фондів – це не боротьба з мовою, а крок до побудови безпечного, якісного та збалансованого інформаційного простору для кожного читача.

Мета дослідження - виявити особливості діяльності бібліотек України у сфері дерусифікації документних ресурсів та розробити практичні рекомендації щодо удосконалення бібліотечних процесів у цьому напрямі.

Основні завдання роботи:

- ✓ проаналізувати передумови та причини формування російськомовного фонду;
- ✓ охарактеризувати нормативно-правові документи;
- ✓ дослідити практичний досвід дерусифікації;
- ✓ визначити основні проблеми та труднощі.

Об'єктом дослідження є процеси формування, збереження та трансформації документних ресурсів у діяльності бібліотек України.

Предметом дослідження є організаційні, правові, технологічні та інформаційно-культурні засади діяльності бібліотек України в сфері дерусифікації документних ресурсів.

Методи дослідження: аналіз документних ресурсів: опрацювання статистичних даних бібліотек, інформація про списання та оновлення літератури; порівняльний аналіз: порівняння трьох бібліотек різного типу, визначення спільних тенденцій та відмінностей; нормативно – правовий аналіз: визначення законів, рекомендації МКП, стратегії розвитку бібліотек, що регулюють дерусифікацію; описовий метод: фіксація реальних практик бібліотек: як вони здійснюють списання, як працюють з фондами, які труднощі виникають.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що проведений аналіз діяльності бібліотек дав змогу сформулювати рекомендації щодо удосконаленню процесу дерусифікації в бібліотеках.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що дослідження допомагає краще зрозуміти, як саме відбувається дерусифікація бібліотечних фондів і яку роль вона відіграє у формуванні українського інформаційного простору. У теоретичному плані робота дозволяє по-новому подивитися на процес оновлення фондів, показує, як мовна політика впливає на їх структуру та розвиток бібліотек. Практичне значення полягає в тому, що зроблені висновки й рекомендації можуть бути використані бібліотеками для більш ефективного списання, поповнення та організації фондів. Це допоможе створювати сучасне, безпечне та зручне інформаційне середовище і сприятиме подальшому розвитку україномовної літератури в бібліотеках.

Апробація результатів дослідження. Теоретичні та практичні результати дослідження висвітлювалися у збірнику матеріалів у Х Всеукраїнська наукова студентська конференція «Інформаційні технології і системи в документознавчій сфері» м. Вінниця, 11 квітня 2025 р., тема: «Формування україномовного бібліотечного фонду: Стратегія, проблеми, перспективи»

Структура кваліфікаційної (магістерської роботи) – магістерська робота складається зі вступу, трьох основних розділів та шести підрозділів, у яких послідовно розкрито тему дослідження. Робота містить аналітичні та статистичні матеріали, представлені у вигляді таблиць та графічних рисунків, що доповнюють зміст дослідження. У роботі подано чотири рисунки та дві таблиці, які ілюструють результати аналізу дерусифікації фондів у трьох українських бібліотеках. Після основної частини наведено висновки та список використаної літератури, який включає 24 найменування. Загальний обсяг роботи становить 61 сторінку друкованого тексту.

РОЗДІЛ 1

ДЕРУСИФІКАЦІЯ У БІБЛІОТЕЧНІЙ СФЕРІ

1.1 Загальне значення процесу дерусифікації: передумови та наслідки

Дерусифікація охоплює значно ширший спектр дій, ніж просто перейменування вулиць, знесення пам'ятників чи вилучення певних книжок із бібліотек. Це складний і тривалий процес відновлення національної ідентичності, очищення культурного та мовного середовища від впливу росії, що накопичувалися століттями. Його початок бере від періоду занепаду російської імперії, коли українське суспільство почало усвідомлювати свою унікальність та боротися за неї. Радянська епоха тимчасово загальмувала цей рух. Але після здобуття Незалежності України в 1991 році він набув нового змісту. Особливо активним дерусифікація стала з 2014 року, а після початку масштабної агресії у 2022 році вона перетворилася на пріоритетне завдання для держави і громадян, спрямоване на забезпечення культурної автономії і творення майбутнього, вільного від колоніальних впливів.

Історично процес дерусифікації тісно пов'язаний із багаторічною боротьбою проти русифікації – політики, що поступово і цілеспрямовано витісняла українську мову з системи освіти, культурного середовища та повсякденного життя. Українці змушені були боротися за право на власну мову, літературу та історію, і ця боротьба тривала десятиліттями.

Сьогодні дерусифікація проявляється у багатьох аспектах. Вона охоплює декомунізацію, масове перейменування міст, вулиць і площ, а також глибші культурні зміни, зокрема, поступовий перехід медіа, мистецьких ініціатив та публічного простору на українську мову.

Отже, дерусифікація бібліотек – це процес вилучення з бібліотечних фондів літератури яка несе російськи та пропагандичний вплив. Мета дерусифікації – повернути українській бібліотечній системі національний, культурний і мовний характер, відновити баланс української книжки, мови й авторів у публічному просторі.

Дерусифікація українських бібліотек розпочалась задовго до повномасштабної війни України з рф. Для цього були різні передумови: історичні, соціально-культурні, політичні, культурно-освітні [1, 2, 3].

Історичні передумови. Радянська політика русифікації (1917–1991). Під час радянського періоду українські бібліотеки отримували російськомовні видання у великих обсягах. Українська література часто піддавалася цензурі: деякі автори заборонялися, тексти редагувалися, переклади з української на російську іноді відбувалися навмисно для стандартизації «єдиної радянської культури». Бібліотеки ставали інструментом культурної асиміляції, де російська мова домінувала у доступних джерелах знань [4, 5].

Наслідок: більшість фондів, особливо у східних та центральних областях України, були переважно російськомовними. Видавництва випускали книги російською мовою навіть для українських читачів, оскільки це було дешевше та централізовано контролювалося. Доступ до сучасних українських видань був обмежений. Радянські енциклопедії, довідники і шкільні підручники формували інформаційний простір із російським культурним та ідеологічним акцентом [4,5].

Соціокультурні передумови. Масова популярність російської мови серед населення Протягом десятиліть більшість освітніх та культурних матеріалів була російською, що сформувало стійку читальну звичку. У багатьох регіонах українська мова сприймалася як другорядна, особливо у великих містах та промислових центрах [4, 5].

Інформаційна залежність. Російські книги, журнали, енциклопедії панували у бібліотеках, формуючи у читачів уявлення про «звичний культурний простір».

Ця залежність ускладнювала формування національної ідентичності та культурного суверенітету [4, 5].

Політичними передумови стали війна 2014 року та анексія Криму. Ці події стали сигналом для України про небезпеку залежності від російської інформації. З'явилися перші ініціативи дерусифікації бібліотек у великих містах, особливо у Дніпрі та Києві. Повномасштабне вторгнення росії у 2022 році дерусифікація бібліотек стала масовою та системною:

- вилучення російських книг і пропагандистських видань;
- закупівля українських книг;
- перейменування бібліотек із російськими або радянськими назвами [4, 5].

Культурно-освітні передумовами можна вважати відновлення національної ідентичності через книгу, літературу та доступ до українських джерел знань. Розвиток українського книговидавництва, зокрема дитячих, наукових та художніх видань. Громадські ініціативи: волонтерські закупівлі книжок, електронні бібліотеки (наприклад, «Чтиво», «Українська цифрова бібліотека»).

Серед усіх окреслених передумов саме радянський період справив на українські бібліотеки найбільш руйнівний та тривалий вплив.

У радянську епоху бібліотеки зазнали глибоких змін, трансформувались із культурно-освітніх установ у потужний елемент державного ідеологічного апарату. Радянська влада розглядала бібліотечну систему як важливий інструмент формування так званої " нової соціалістичної свідомості". Вся діяльність бібліотек була спрямована на підтримку та поширення марксистсько-ленінської ідеології, тому їх функціонування підпорядковувалося суворому державному контролю. Жоден аспект роботи бібліотек не залишався поза увагою партійних і державних органів, включаючи формування фондів і проведення масових заходів [4, 5].

Політизація комплектування книгозбірень стала невід'ємною частиною їх діяльності. Пріоритет надавався літературі, що пропагувала ідеї комунізму,

висвітлювала «успіхи соціалістичного будівництва» та формувала позитивний імідж СРСР як провідної світової держави. Водночас проводилася систематична робота з вилучення книг або обмеження до них доступу, якщо їх зміст суперечив офіційній ідеології. Окрему роль відігравали так звані «спецфонди» – секретні зібрання, доступ до яких був дозволений лише вузькому колу осіб із санкції партійного керівництва та органів безпеки. Використання подібних матеріалів суворо регламентувалося [4, 5].

Ще одним центральним напрямом роботи стала пропаганда ідеології серед населення через організацію лекцій, бесід, виставок, тематичних читань та політичної агітації. Подібні заходи мали здебільшого пропагандистський характер, відходячи від освітньої мети. Бібліотекари брали на себе роль посередників у впровадженні та популяризації комуністичної доктрини. Результати їхньої праці оцінювалися насамперед за рівнем участі громадян у політично значущих програмах та заходах.

Структура бібліотечних фондів також була кардинально змінена: основну частину літератури складали політичні, виробничі й агітаційні матеріали. Художня література була доступною, але її інтерпретація, як і добір творів, підпорядковувалася офіційній партійній версії історії та культури. Через централізацію бібліотеки втратили свій потенціал як вільні майданчики для інтелектуального і культурного спілкування. Натомість вони перетворилися на інструмент підтримки та відтворення владної ідеології [4, 5].

У 1920–1930-х роках радянська влада провела масштабну централізацію бібліотечної системи, яка перетворилася на один із ключових інструментів тоталітарного управління культурою й освітою. Ця реорганізація торкнулася як структури бібліотек, так і їхньої змістовної діяльності. Держава впровадила жорстку систему підпорядкування, в рамках якої усі типи бібліотек – публічні, технічні, профспілкові, дитячі, шкільні, наукові та спеціалізовані – були

інтегровані у єдину мережу, керовану постановами центральних органів, таких як Народний комісаріат освіти [4, 5].

Централізація супроводжувалася абсолютним контролем над інформаційними потоками. Найменші відхилення від заданого курсу, зокрема включення до бібліотечних фондів літератури, яка вважалася «шкідливою» або «націоналістичною», розглядалися як загроза державній безпеці. Наслідки могли бути надзвичайно суворими – від доган до кримінального переслідування.

Мережа бібліотек, що активно розширювалася у цей період, мала не тільки забезпечити доступ до літератури, а й стати складовою формування уніфікованого інформаційного простору, повністю підконтрольного політичним цілям партії. Бібліотеки перетворилися на осередки ідеологічного впливу: кожен екземпляр книги, виставка чи тематичний захід мали строго відповідати пропагандистським завданням. Унаслідок цього бібліотечна система 1920–1930-х років стала невід’ємною частиною механізму державного контролю за поширенням інформації, спрямованого на формування соціалістичної свідомості й придушення будь-яких альтернативних поглядів чи ідейних впливів [4, 5].

Одним із найяскравіших проявів радянського впливу на бібліотечну систему стала жорстка цензура та вилучення літератури, що тривало протягом усього періоду існування СРСР. У межах цієї політики з бібліотек систематично знищували книги, які вважалися «буржуазними», «націоналістичними», «релігійними» чи «контрреволюційними». До таких потрапляли не тільки сучасні видання, які суперечили офіційній партійній ідеології, а й класичні твори, історичні дослідження та наукові праці, здатні запропонувати альтернативний погляд на соціальні процеси або культуру [4, 5].

Попри суворий ідеологічний контроль та значні обмеження через державну цензуру, бібліотеки у радянський період залишалися важливою складовою культурно-освітньої системи, зокрема в межах зусиль з підвищення рівня грамотності серед населення. Ще в 1920-х роках вони перетворилися на ключові

осередки кампанії з ліквідації неписьменності. У ході реалізації цієї програми при бібліотеках створювали читальні хати, організовували пересувні бібліотеки й запроваджували курси грамотності для дорослих. Такий підхід дозволяв значно розширити доступ населення до книг та базової освіти, що відображало державну стратегію підвищення освітнього рівня громадян і формування нової соціалістичної свідомості. Особливої ваги бібліотечна мережа набувала у сільській місцевості, де доступ до навчальних закладів і книжкових ресурсів був значно обмеженим [4, 5].

Окрім освітньої функції, бібліотеки виконували роль центрів культурного дозвілля та масових інформаційних ініціатив. Вони організовували тематичні виставки, публічні читання, лекції та дискусійні зустрічі, де поширювали знання про наукові досягнення, історичні події та морально-виховні ідеали радянського суспільства. Незважаючи на очевидну ідеологізацію таких заходів, вони мали практичну цінність, сприяючи розвитку навичок читання, заохочуючи інтерес до літератури та наукових досліджень, а також забезпечуючи певні механізми соціальної мобільності для тих верств населення, які раніше були позбавлені повного доступу до систематичної освіти [4, 5].

Бібліотекари проходили спеціалізовану підготовку, спрямовану на опанування методів політичного виховання та організації масових заходів, орієнтованих на виховання соціалістичної свідомості. Навчальні програми включали методики роботи з пропагандою, залучення читачів до лекцій, тематичних бесід і клубних зустрічей, а також принципи популяризації необхідної з ідеологічної точки зору літератури. Таким чином, бібліотеки набували ролі не просто культурно-просвітницьких центрів, а ставали важливим механізмом впливу на свідомість населення, орієнтованим на стандартизацію інформаційних уподобань і підтримання монопольного статусу державної ідеології в культурній сфері [4, 5].

Велика роль, яку виконували бібліотеки в радянський період, виходила далеко за межі їх традиційної функції сховища книжок і охоплювала значний спектр суспільно значущих завдань. Поряд із виконанням пропагандистських та адміністративних завдань, ці заклади, зокрема Державна публічна бібліотека УРСР (нині Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського), залишалися ключовими осередками наукової діяльності. Вони сприяли розвитку української науки та культури завдяки систематизації інформації, створенню каталогів, картотек і баз даних, а також забезпеченню міжбібліотечного абонементу [4, 5].

Політика радянської влади стосовно бібліотек залишила після себе неоднозначний спадок. З одного боку, завдяки масштабній системі було забезпечено доступ до книг і ресурсів мільйонам людей. Зростала кількість дитячих, сільських та спеціалізованих бібліотек, а також відвідувачів і читачів, що сприяло поширенню грамотності серед населення. З іншого боку, посилена ідеологічна спрямованість і цензура істотно обмежували фонди, вилучали «неугодні» твори та знижували рівень інформаційної свободи, що ускладнювало розвиток критичного мислення та академічної незалежності.

Разом із тим радянські бібліотеки внесли важливий внесок у становлення професійної бібліотечної системи в Україні. Стандартизація методик каталогізації, обліку й зберігання книг, організація міжбібліотечного обміну й централізованих бібліографічних картотек сприяли більш ефективному управлінню ресурсами. Незважаючи на вплив ідеологічних обмежень, цей досвід став значущою основою для сучасної бібліотечної справи [4, 5].

Дерусифікацію розглядають як цілеспрямований процес або державну політику, що реалізується в окремих країнах чи регіонах і спрямована на відновлення автохтонними народами, насамперед титульною нацією, ключових маркерів національної ідентичності. Йдеться про відродження мови, культури та

історичної пам'яті, які були втрачені або істотно деформовані внаслідок русифікаційної політики [6].

Отже, в українському контексті дерусифікація означає поступове скорочення або повне усунення російської мови з повсякденної комунікації. Дерусифікація бібліотечних фондів, своєю чергою, трактується як системний процес видалення з фондів українських книгозбірень видань антиукраїнського спрямування, що містять імперські наративи, пропаганду насильства, а також проросійські та шовіністичні ідеологічні установки.

1.2 Формування україномовного бібліотечного фонду: стратегія, проблеми, перспективи

Питання українізації поставало задовго до повномасштабного вторгнення, але не набувало значної актуальності. У 2014 році, після окупації Криму та Донбасу РФ у бібліотеках України залишалося більше 40% російськомовної літератури. Це була не тільки російськомовна класика, але і політичного, наукового та навчального характеру [7].

З 2014 року Міністерство вживає певних заходів для зменшення впливу російської інформаційної продукції на українське суспільство. Зокрема, Верховна Рада ухвалила закон «Внесення змін до деяких законів України щодо обмеження доступу на український ринок іноземної друкованої продукції антиукраїнського змісту», який спрямований на обмеження надходження та розповсюдження на українському ринку іноземної друкованої продукції антиукраїнського змісту [7].

Бібліотечний фонд – це упорядковане зібрання документів, що зберігаються в бібліотеці. Бібліотечні фонди містять друковані твори (книги, журнали) та інші документи (прозорі плівки, мікрофільми, цифрові документи). Фонд не є

випадковою колекцією документів, а відібраний за своїми критеріями, виходячи з місії бібліотеки та потреб її читачів [7].

Отже, як зазначалось вище українськомовні бібліотеки сьогодні все більше набирають актуальності. Для того, щоб бібліотеки різних категорій розвивались та формували саме українськомовний фонд потрібно запровадити певний ряд стратегій. Стратегія є рамковим документом, який формує бачення та визначає пріоритети, завдання та основні дії для досягнення якісних змін у діяльності бібліотеки [7].

У 2016 році Кабмін затвердив «Стратегію розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року» «Якісні зміни в бібліотеках забезпечують сталий розвиток України» [3]. У документі визначено ключові проблеми та пріоритети діяльності бібліотек, зокрема наголошено на необхідності оновлення та збагачення бібліотечного фонду за рахунок українськомовних видань. Крім того, у 2023 році затверджено «Стратегію розвитку читання до 2032 року «Читання як стратегія життя», яка передбачає заходи щодо популяризації читання українською мовою та підтримки національного книговидавництва [7].

Основні напрямки стратегії:

1. Створення електронних ресурсів. Оцифрування українськомовної літератури це надасть користувачам вільний доступ та забезпечить більш ширшу аудиторію. Але дуже важливо не відмовлятися від звичайної друкованої літератури, адже вона сприяє розвитку пам'яті, розвиває мислення та допомагає розслабитися, гарно провівши час на дозвіллі [7].

2. Фінансування. Здійснювати видання та переклад літератури українською мовою, а також забезпечувати широкий спектр заходів з просування української книги. Для реалізації цих завдань необхідним є залучення фінансових ресурсів. Бібліотеки мають активно долучатися до участі в грантових конкурсах та програмах фінансування, спрямованих на підтримку видавничої справи та популяризацію читання.

3. Поповнення фондів. Розробка та реалізація певних програм, щодо рівномірного постачання по бібліотекам української книги [7].

Однак на цьому шляху виникають значні проблеми, які потребують уваги та вирішення.

Проблеми які виникають:

1. Збройні конфлікти. Через повномасштабне вторгнення РФ в Україні фонди на окупованих територіях знищені зовсім або значно пошкоджені [7].

2. Недостатнє фінансування. Багато бібліотек стикаються з бюджетними обмеженнями, які ускладнюють придбання нових українських видань. Порушення та скорочення фінансування призводять до зменшення доходів від нової літератури [7].

3. Неякісні україномовні видання. Через серйозний дефіцит україномовної літератури та стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту використання машинного перекладу для адаптації іншомовних видань стало трендом. Однак такий підхід часто супроводжується низькою якістю перекладу, що може негативно вплинути на сприйняття тексту читачем і знизити загальний рівень довіри до перекладеного матеріалу.

4. Проблеми з актуалізацією фондів. Процес зняття з реєстрації документів – це складний та ресурсомісткий процес, який потребує значних трудових та часових витрат. У сучасних умовах бібліотеки часто не мають достатнього персоналу для ефективного виконання цієї функції. Основною причиною нестачі кадрів є низький рівень оплати праці, що знижує привабливість бібліотечної професії як професійного середовища.

Перспективи розвитку україномовного бібліотечного фонду:

1. Збільшення фінансової підтримки. Держава має визнати стратегічну важливість інвестування у розвиток національного культурного продукту, особливо української книги та бібліотечної справи. Забезпечення належного рівня фінансування та створення умов для залучення молодих спеціалістів у

бібліотечну галузь є важливими факторами для бібліотечної галузі та її сталого функціонування в умовах сучасного світу [7].

2. Переймання нового досвіту у ЄС. У багатьох європейських державах бібліотеки сьогодні виконують роль сучасних багатогранних хабів. Вони більше не лише місця для читання книжок, а перетворилися на відкриті простори для навчання, спілкування та культурного збагачення. Серед ключових функцій таких бібліотек – організація лекцій, тренінгів, тематичних подій, сприяння соціальній інтеграції, мережевій взаємодії та неформальній освіті. Цей підхід суттєво збільшує привабливість бібліотек серед людей різного віку.

3. Відновлення та збереження у післявоєнний період. Після закінчення війни потрібно реставрувати та відновлювати фонди. Але для цього потрібні уже певні розроблені програми, проекти та кошти саме це сприятиме збереженню культурної спадщини [7].

Отже, українським бібліотекам є куди розвиватись, але для цього потрібне належне фінансування, популяризація української мови та книги, нові розробки та проекти, а найголовніше відсутність воєнних конфліктів.

РОЗДІЛ 2

ДІЯЛЬНІСТЬ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ В ДЕРУСИФІКАЦІЇ ДОКУМЕНТНИХ РЕСУРСІВ

2.1 Дерусифікація у бібліотеці Донецького національного університету імені Василя Стуса

Термін дерусифікація – певний процес усунення російського впливу, мови, ідеології та відновлення української ідентичності у всіх сферах суспільного життя. Після розпаду СРСР в Україні виникає питання декомунізації та дерусифікації. Спочатку цей процес відбувався одночасно, але потім значенню «дерусифікація» приділялось менше уваги. Зрушення почалося після Революції Гідності у 2015 році, а прогрес набув чинності у 2022 році після повномасштабного вторгнення рф на територію України [8].

Бібліотека ДонНУ імені Василя Стуса має довгу історію, але її нове життя почалося у Вінниці у 2014 році. Після окупації Донбасу росією, частина університету була змушена переїхати до Вінниці [9].

Сьогодні бібліотека Донецького національного університету імені Василя Стуса активно проживає процес дерусифікації фондів, що передбачає систематичне вилучення літератури російською мовою. Така політика не є випадковою: вона відповідає стратегічним завданням національної інформаційної політики та спрямована на формування колекцій, які підтримують українську мову та культуру [9].

Загалом бібліотечний фонд налічує 38729 примірників з них 19172 – книги, решта: періодика та автореферати. На рисунку зображена діаграма за мовними ознаками видань у бібліотеці Донецького національного університету імені Василя Стуса [9].

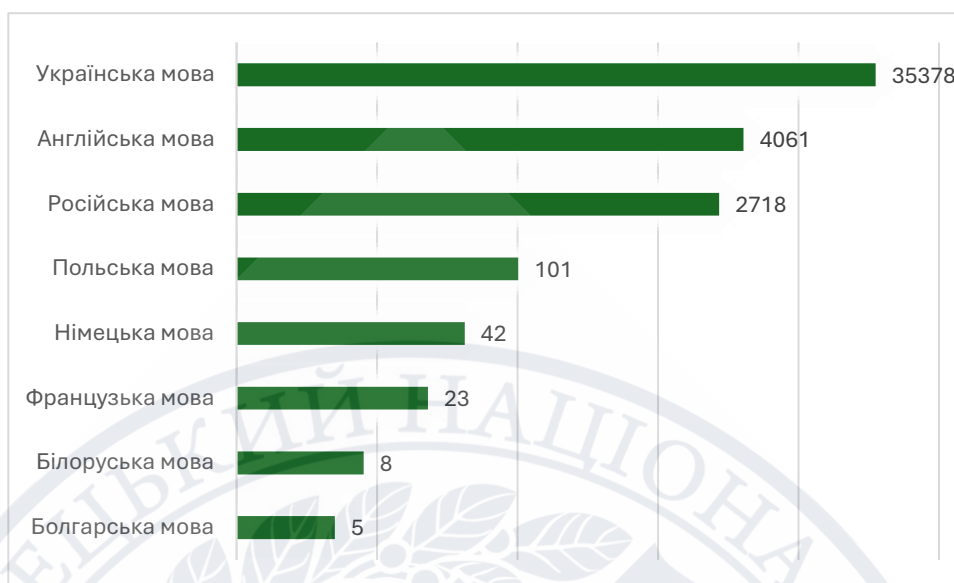

Рисунок 2.1 – Мовна ознака видань у бібліотеці ДонНУ імені Василя Стуса

Зокрема, дані статистики свідчать, що українська література становить домінуючу частину колекції – 35 378 примірників. Література англійською мовою нараховує 4 061 примірник, російською – 2 718 примірників, польською – 101 примірник, німецькою – 42, французькою – 23, білоруською – 8 та болгарською – 5 примірників. Така структуризація відображає як історичні, так і сучасні тенденції формування фондів, а також пріоритети університетської бібліотеки у комплектуванні літератури.

Важливим етапом модернізації бібліотечного фонду стало системне вилучення видань, які за своєю суттю або походженням можуть містити елементи расової або національної нетерпимості, пропаганди, дискримінації мови чи культури. Зокрема, всі видання, що були видані на російській або містили пропагандистський та дискримінаційний контент, підлягали списанню з фонду. Цей процес є частиною більш широкої політики дерусифікації бібліотечних ресурсів та спрямований на формування безпечного, академічно нейтрального та культурно орієнтованого інформаційного середовища.

У 2023 році була завершена комплексна інвентаризація книжкового фонду наукової бібліотеки, що супроводжувалася переведенням бібліотечного фонду та

довідково-пошукового апарату з класичної російської класифікаційної системи ББК на сучасну Універсальну десяткову класифікацію (УДК). Цей крок значно підвищив системність каталогізації, полегшив пошук і обробку наукової інформації, а також забезпечив уніфікацію бібліотечних записів відповідно до міжнародних стандартів бібліотечної справи.

За результатами інвентаризації було підготовлено акт на списання 90 примірників друкованих російськомовних видань, які втратили наукову, культурну чи освітню актуальність. Системний підхід до вилучення застарілих або непридатних для сучасного академічного середовища ресурсів дозволяє не лише підтримувати актуальність колекцій, але й забезпечує формування безпечного, науково обґрунтованого та культурно нейтрального інформаційного простору для студентів та науковців.

Таким чином, проведені заходи свідчать про стратегічну спрямованість бібліотеки на модернізацію фондів, підвищення ефективності їх використання та забезпечення високого рівня науково-освітньої підтримки користувачів. Цей процес поєднує традиційні бібліотечні функції з сучасними методами управління інформаційними ресурсами, сприяючи підвищенню якості академічного середовища університету. Водночас російськомовні видання, що були видані в Україні та залишаються актуальними з наукової або навчальної точки зору, з фонду не списувалися.

Питання присутності російськомовних видань на полицях українських бібліотек залишається актуальним і сьогодні. Для уточнення цього аспекту мені вдалося поспілкуватися з фахівцями бібліотечної справи, які поділилися своїм баченням щодо необхідності таких книг. Їх позиція була не одинарною. Списати всю російськомовну літературу та залишити тільки українську це неможливо з деяких причин.

1. Наукова та навчальна цінність. Російськомовні видання можуть містити унікальні дослідження, які ще не були перекладені на інші мови, що

робить їх цінним джерелом нових знань. Такі видання часто служать джерелом технічної та спеціалізованої інформації, яка має велике значення для академічних та навчальних цілей. Крім того, російськомовні книги забезпечують доступ до класичних теоретичних праць, які залишаються актуальними у сучасному навчальному процесі.

2. Дефіцит україномовних видань. Однією з актуальних проблем сучасних бібліотечних фондів є обмежена кількість україномовних видань, особливо в галузях точних наук, технічної та спеціалізованої літератури. Такий дефіцит обмежує можливості студентів та науковців для повноцінного освоєння навчальних програм українською мовою. У багатьох випадках користувачі змушені звертатися до російськомовних або іноземних джерел, що створює додаткові мовні та методологічні бар'єри.

3. Фінансування. Бібліотека як і багато інших стикається з бюджетними обмеженнями, які ускладнюють придбання нових українських видань. Порушення та скорочення фінансування призводять до зменшення доходів від нової літератури.

4. Неякісні україномовні видання. Через серйозний дефіцит україномовної літератури та стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту використання машинного перекладу для адаптації іншомовних видань стало трендом. Однак такий підхід часто супроводжується низькою якістю перекладу, що може негативно вплинути на сприйняття тексту читачем і знизити загальний рівень довіри до перекладеного матеріалу.

5. Мовний бар'єр. Україна є колишньою республікою СРСР, де тривалий час основною мовою суспільного та культурного спілкування була російська. Через це велика частина населення, особливо представники старшого покоління, краще сприймає та розуміє російську мову порівняно з англійською, французькою чи іншими іноземними мовами. Мовний бар'єр ускладнює доступ

до навчальної, наукової та технічної літератури для тих користувачів, які не володіють іноземними мовами на високому рівні.

Отже, наявність російськомовної книги у фонді бібліотеки не завжди становить загрозу для користувачів. Якщо інформація в ній є актуальною, науково чи навчально цінною та не містить пропагандистського, дискримінаційного або іншого шкідливого контенту, таке видання може бути використане у навчальному та дослідницькому процесі. Особливо це стосується випадків, коли аналогічної літератури іншими мовами у фонді немає, що робить російськомовне джерело єдиним доступним ресурсом для задоволення академічних потреб користувачів [9].

Сьогодні дерусифікація українських бібліотек набуває особливої актуальності. Розвиток та популяризація власного культурного та наукового продукту є престижним і важливим завданням, однак його реалізація потребує значних фінансових ресурсів, професійних кадрів та стабільної соціально-економічної ситуації. Нині Україна переживає складні політичні та економічні часи, що обмежує можливості для видання нових україномовних книг, перекладу іноземних та російськомовних джерел, а також для проведення досліджень у нових наукових напрямках.

Водночас занадто радикальне вилучення російськомовної літератури без аналізу її походження, авторства та тематики може призвести до того, що бібліотечні фонди опиняться напівпорожніми, а користувачі – позбавленими доступу до необхідних джерел знань. Проблема полягає не лише у видаленні видань, а й у складності поповнення фондів новими матеріалами через обмежене фінансування та кадрові ресурси. Сьогодні українські бібліотеки перебувають у стані фактичного виживання, тому будь-які заходи з оновлення або очищення фондів мають проводитися зважено, системно та на основі наукового підходу до оцінки цінності видань [9].

2.2 Дерусифікація у бібліотеці Вінницького національного технічного університету

Бібліотека Вінницького національного технічного університету заснована у 1960 році. Сьогодні до послуг користувачів 4 абонементи, 8 читальних зал на 555 посадкових місць. Фонд бібліотеки налічує 840 тис. документів. Науково-технічна бібліотека забезпечує науковий та навчальний процеси університету, щорічно обслуговує більше 7 тис. користувачів. Науково-технічна бібліотека Вінницького національного технічного університету (НТБ ВНТУ) є одним із найбільших інформаційних центрів вищої школи Подільського регіону [9].

Бібліотека Вінницького національного технічного університету кожен рік здійснює списання. Але найбільшим вилученням книг із бібліотечного фонду став 2022 рік, причина повномасштабне вторгнення рф. Загальний фонд бібліотеки на 2025 рік становить 640 427 тисячі (рис. 2.2) [10].

На рисунку зображена діаграма за мовними ознаками видань у бібліотеці Вінницького національного технічного університету. (рис. 2.1)

Рисунок 2.1 – Розподіл за мовними ознаками в університеті ВНТУ

Подана діаграма відображає мовну структуру бібліотечного фонду Вінницького національного технічного університету та демонструє співвідношення трьох основних категорій: українськомовних, російськомовних та іноземних видань. Порівняння цих даних дозволяє оцінити реальний стан мовного балансу та визначити основні тенденції формування фонду.

Найбільшу частку становлять російськомовні видання – 391 535 примірників. Такий показник є історично зумовленим, адже протягом десятиліть саме російська мова домінувала у технічній та науковій літературі, яка використовувалася у закладах вищої освіти. Значний обсяг російськомовної літератури пояснюється також тим, що протягом радянського періоду та у перші роки незалежності України більшість спеціалізованих технічних підручників, довідників, енциклопедій і галузевих стандартів друкувалися виключно російською мовою. Таким чином, фонд університетської бібліотеки природно сформувався переважно на основі російськомовних джерел, які довгий час залишалися основними у навчальному процесі.

Другу за чисельністю групу становлять українськомовні видання – 203 731 примірник. Вони формують значно меншу частку фонду порівняно з російськомовними. Водночас така кількість свідчить про тенденцію до поступового зміцнення українського сегмента бібліотечного фонду, особливо у період після 2014 року та з початком активних процесів дерусифікації. Проте наявний розрив між українською та російською літературою показує, що українські видання поки що не можуть повністю замінити той обсяг технічної та спеціалізованої інформації, яка міститься у російськомовних документах. Це актуалізує потребу державної підтримки українського науково-освітнього книговидання.

Найменшою категорією є іноземні видання – 3 232 примірники. Їх частка у структурі фонду є мінімальною. Це можна пояснити кількома чинниками: високою вартістю іноземних підручників, обмеженим фінансуванням бібліотек,

а також тим, що значна частина іноземної технічної літератури доступна у цифровому форматі, а не у вигляді друкованих примірників. Такий показник водночас свідчить про потенціал до розширення іноземного сегмента через міжнародні програми, гранти та співпрацю. До іноземних мов відносяться книги які написані: англійською, амхарською, арабською, в'єтнамська, іспанська, монгольська, неапольська, німецька, персицька, польська, португальська, румунська, суахільська, французька, датська, чеська, швейцарська.

Загалом діаграма демонструє асиметричну мовну структуру, у якій домінує російськомовний фонд – як результат історичних, освітніх та бібліотечних практик попередніх десятиліть. Український сегмент поступово зростає, але поки що не може забезпечити повноцінну заміну загальної кількості російськомовних ресурсів. Іноземні видання представлені найменше, що вказує на потребу модернізації та міжнародного оновлення бібліотечного фонду.

Таким чином, діаграма наочно ілюструє, що ВНТУ наразі перебуває у ситуації перехідного періоду: від спадку радянських фондів – до поступового формування сучасного україномовного та міжнародного освітнього середовища.

Таблиця 2.1 – Найбільше списання у період 2021-2022 НТБ ВНТУ

Загальний фонд	640427		
Роки	2021	2022	Списано
Загальне	7722728	678165	7044563
Українська мова	212771	211783	988
Іноземні	559467	466377	93090
Російська мова	553832	463183	90649
		Сума	7229290

Рисунок 2.1 – Списання за 2021 – 2022 роки НТБ ВНТУ

Сьогодні на 2025 рік списання незначне так як після масового вилучення документів із фондів, воно скоротилось.

Подана діаграма відображає масштаби списання документних ресурсів у бібліотеках за два роки – 2021 та 2022. Графік поділено на чотири мовні категорії: загальні фонди, українськомовні документи, іноземні видання та російськомовна література. Кожна колонка включає три показники: обсяг у 2021 році, у 2022 році та сумарну кількість списаних документів.

У 2021 році загальний фонд бібліотек становив 7 722 728 примірників. У 2022 році їх стало значно менше – 678 165 примірників. Різниця між цими показниками, позначена зеленим сегментом, становить 7 044 563 списаних одиниць. Тобто саме в загальній категорії спостерігається наймасштабніше списання, яке суттєво вплинуло на структуру фонду [10].

У 2021 році українськомовний сегмент фонду складав 212 771 примірник, а у 2022 році – 211 783 одиниці. Тобто різниця між цими показниками дуже невелика – усього 988 списаних примірників [10].

Можна зробити висновок, що українські книги майже не піддавалися списанню. Навпаки, такий мінімальний обсяг вилучення підтверджує тенденцію

до зміцнення україномовної частини бібліотечних фондів. Українські видання вважаються пріоритетними й підлягають збереженню.

Іноземний фонд у 2021 році містив 559 467 одиниць, а в 2022 – 466 377 одиниць. Загалом було списано 93 090 примірників.

Списання є помітним, але не різким. Це пов'язано з природним оновленням навчальних матеріалів, вилученням застарілих видань, а також переходом на нові програми та джерела інформації. Водночас іноземні книги не підпадають під політичні критерії вилучення, тому вони списуються більш рівномірно.

У 2021 році у бібліотеках зберігалось 553 832 російськомовні книги, а в 2022 – 463 183. Відповідно списано 90 649 примірників.

Ця категорія демонструє один з найбільших обсягів вилучення, що пояснюється сучасною політикою дерусифікації, вимогами інформаційної безпеки та прагненням зменшити вплив російського культурного простору на формування бібліотечних ресурсів. Основна частина списання припала саме на ті видання, що є застарілими, ідеологізованими або такими, що не відповідають актуальним освітнім і культурним запитам.

За цим аналізом можна помітити, що російськомовні ресурси вилучаються інтенсивно, іноземні – помірно, а загальне скорочення фонду є значним. Ці процеси свідчать про адаптацію бібліотек до нових суспільних умов, потреб користувачів і державної культурної політики.

Списання документів у ВНТУ є плановим і організованим процесом, за який відповідають спеціалізовані підрозділи бібліотеки. Згідно з інформацією про структуру НТБ ВНТУ, відділ комплектування, наукової обробки літератури та організації каталогів:

- вивчає і впроваджує сучасні технології комплектування та обробки документів;
- проводить планомірні переобліки бібліотечних фондів;
- організовує списання застарілих та зношених видань.

Сам процес списання у науково – технічній бібліотеці Вінницького національного технічного університету включає декілька етапів:

1. Виявлення видань, що підлягають вилученню. Це робиться під час переобліків, тематичних переглядів фонду, аналізу використання літератури, а також за поданнями від читальних залів та абонементів.

2. Формування описів на вилучення. Складаються описи, де зазначаються: автор, назва, рік видання, інвентарний номер, вартість, кількість примірників, причина списання (морально застарілі, фізично зношені, дублетні, непрофільні, втрачені користувачами тощо).

3. Робота комісії зі списання. Університет створює постійну або тимчасову комісію, до складу якої входять представники бібліотеки, бухгалтерії, адміністрації. Комісія аналізує подані описи, перевіряє обґрунтованість причин вилучення, погоджує перелік документів, що підлягають списанню.

4. Оформлення актів списання. За результатами роботи комісії складається Акт списання вилучених документів з бібліотечного фонду; акт затверджується ректором. Після цього зміни відображаються в облікових документах бібліотеки та бухгалтерії.

Подальша доля вилучених документів: передана до обмінного фонду, використана для внутрішніх потреб (наприклад, як макулатура), утилізована згідно з чинними нормами.

Для технічного університету особливо актуальною є проблема швидкого старіння інформації. Застарілими визнаються:

- підручники і навчальні посібники, які не відповідають чинним освітнім програмам і стандартам;
- книги зі сфер, де відбувається стрімкий розвиток технологій (інформаційні технології, комп'ютерні мережі, мікропроцесорна техніка, електроніка, телекомунікації);

- видання щодо нормативних документів, стандартів, інструкцій, які втратили чинність.

Наприклад, підручники з програмування, що орієнтуються на застарілі мови й середовища, або довідники зі стандартів радянського періоду, які фактично не можуть бути використані ні в навчальному процесі, ні в сучасних дослідженнях.

Такі видання вилучаються як морально застарілі, щоб звільнити місце для нових, актуальних джерел та не дезорієнтувати користувачів.

Також як усіх бібліотеках є книги які інтенсивно використовуються у навчальних сферах . Наприклад, вища математика, фізика, теоретична механіка, опір матеріалів тощо. Внаслідок тривалого користування:

- рветься палітурка,
- втрачаються окремі сторінки,
- текст вицвітає, папір жовтіє,
- видання уражуються грибком чи шкідниками.

Якщо видання не підлягає реставрації або відновленням не забезпечується його повна функціональність, воно відноситься до категорії фізично зношених та вилучається з фонду. Окрему увагу приділяють виданням, які становлять санітарну небезпеку для інших документів (пліснява, зараження).

Під списання можуть потрапляти непрофільні видання:

- видання, що не відповідають профілю вишу (наприклад, надмірні масиви художньої літератури, яка не використовується в навчальному процесі);
- дублетні комплекти популярних видань, які не мають попиту;
- книжки, що випадково потрапили у фонд через дарунки або обміни та не мають цінності для освітньої чи наукової діяльності університету.

Таке вилучення дозволяє зосередити фонд на тих документах, які реально працюють на освітню і наукову місію ВНТУ.

Попри політичні обмеження, у бібліотеці ВНТУ зберігається частина російськомовних технічних видань радянського періоду. Вони не мають

ідеологічного змісту та залишаються корисними для освітнього процесу, тому не вилучаються з фонду.

2.3 Дерусифікація у Вінницькій універсальній науковій бібліотеці імені Валентина Отамановського

Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека імені Валентина Отамановського належить до найстаріших і найавторитетніших культурно-освітніх установ Поділля. Її розвиток нерозривно пов'язаний із становленням бібліотечної справи в регіоні, розширенням освітнього простору та формуванням інтелектуальної спільноти краю. За більш ніж століття існування бібліотека пройшла тривалий шлях – від невеликої книгозбірні губернського значення до одного з найбільших науково-інформаційних центрів України [11].

Зародження бібліотеки пов'язане з культурним піднесенням початку ХХ століття, коли в Україні активно розвивалися громадські читальні, наукові товариства та просвітницькі ініціативи. Основою майбутньої бібліотеки став фонд Подільського губернського статистичного комітету, який мав у своєму розпорядженні документальні збірки з історії, географії, економіки та етнографії Поділля. Цей фонд використовувався для наукової роботи та став базою для формування відкритої публічної книгозбірні [11].

Важливою подією стало відкриття в 1910 році першої публічної бібліотеки у Вінниці, що мала на меті забезпечити мешканців княжого міста доступом до літератури й періодики. Її фонд був незначний, але різномовний: українські, російські, польські й німецькі видання, подарунки від місцевих меценатів, збірки навчальної літератури. Це стало засадничим етапом у формуванні багатомовного й культурно різноманітного фонду майбутньої обласної бібліотеки [11].

Офіційною датою заснування нинішньої Вінницької ОУНБ вважається 1921 рік – саме тоді установі було надано статус губернської централізованої бібліотеки. У 1937 році, із утворенням Вінницької області, книгозбірня отримала статус обласної. Це стало точкою переходу від маленької, різномірної колекції до великого фонду, що виконував функції методичного центру для всієї регіональної бібліотечної мережі [11].

У XXI столітті бібліотека активно переходить на сучасні моделі функціонування. Прискорюється оцифрування фондів, формується репозитарій місцевих видань, впроваджуються електронні каталоги та сервіси дистанційного обслуговування [11].

Станом на 2024 рік фонд бібліотеки налічує понад 900 тисяч документів на 45+ мовах світу, серед яких книги, періодика, аудіовізуальні матеріали, електронні ресурси. Значною перевагою є багатомовність фонду – бібліотека зберігає літературу англійською, німецькою, французькою, польською, чеською, китайською, японською, іспанською, румунською, турецькою та іншими мовами.

У цей період бібліотека активно співпрацює з міжнародними культурними центрами – Гете-інститутом, Французьким культурним центром, Польським інститутом, посольством США. Через дарунки та грантові програми іноземний фонд постійно поповнюється сучасною літературою, словниками, довідковими виданнями.

Однією з важливих змін стало присвоєння бібліотеці імені Валентина Отамановського – відомого українського історика, архівіста, діяча визвольного руху та дослідника Поділля. Це підкреслило історичну й наукову місію книгозбірні та її роль як центру збереження національної пам'яті [11].

У 2020–2024 роках бібліотека стає відкритим інтелектуальним простором міста: тут проводяться освітні лекції, тренінги, виставки, клуби за інтересами, зустрічі з науковцями та митцями.

У період 2022 – 2025 Вінницька бібліотека Отамановського переживає новий етап – дерусифікації.

Фонди Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки складають понад 900,000 примірників. Робота з актуалізації бібліотечних фондів Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки імені Валентина Отамановського ведеться відповідно до Рекомендацій Міністерства культури та інформаційної політики України щодо актуалізації бібліотечних фондів у зв'язку зі збройною агресією російської федерації проти України (табл. 2.2) [11].

Таблиця 2.2 – Статистика вилучення літератури у Вінницькій бібліотеці імені Валентина Отамановського

	Загально	Російська мова
Вилучення 2022	24954	14471
Вилучення 2023	49880	29634
Вилучення 2024	45176	26987

Візуалізація даних вилучення літератури у Вінницькій бібліотеці імені Валентина Отамановського представлено на рис. 2.2.

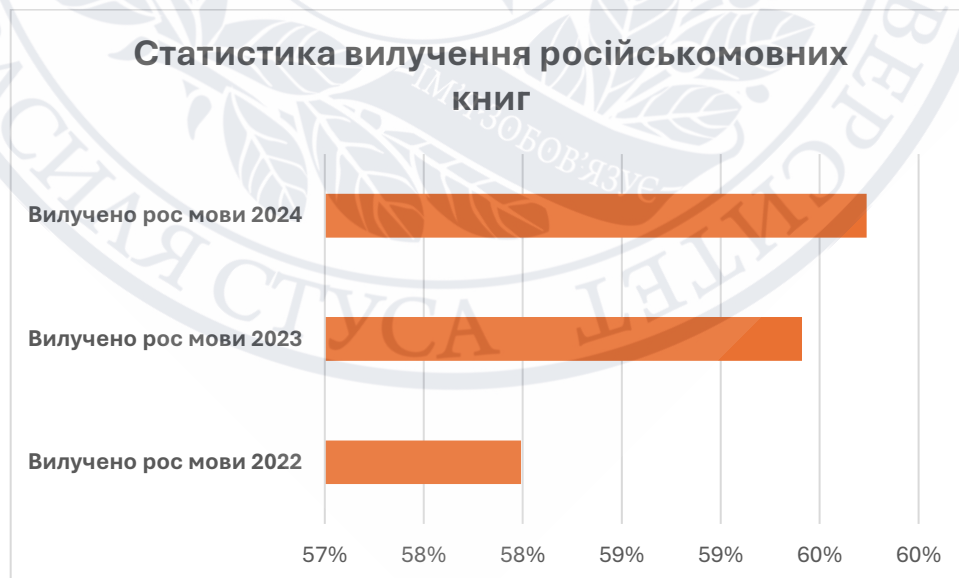

Рисунок 2.2 – Вилучення російськомовної літератури Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки імені Валентина Отамановського

Представлена статистика дає можливість простежити динаміку змін у структурі бібліотечного фонду в контексті процесів дерусифікації, що стали одним із ключових напрямів трансформації українських бібліотек після 2022 року. Дані охоплюють три послідовні роки – 2022, 2023 та 2024 – і відображають як загальні масштаби вилучення документів, так і частку російськомовних видань у цьому процесі. Важливо підкреслити, що аналіз таких даних дозволяє оцінити не лише кількісні тенденції, а й глибші зміни у підходах до формування фонду, реакцію бібліотеки на суспільні, політичні та культурні виклики, а також ступінь адаптації установи до нових нормативно-правових вимог.

У 2022 році, який став першим роком активних змін у політиці роботи з фондами у зв'язку з повномасштабною агресією РФ, бібліотекою було вилучено 24 954 одиниці. З них 14 471 примірник, або 57,96 %, становили російськомовні видання. Цей показник є важливим, оскільки відображає природну мову фонду, сформовану історично: протягом багатьох десятиліть саме російська мова домінувала у видавничому просторі, що вплинуло на наповнення бібліотек.

У 2023 році кількість вилучених документів суттєво зросла і становила 49 880 одиниць, що майже вдвічі перевищує показник попереднього року. Водночас було вилучено 29 634 російськомовні книги, що відповідає 59,39 % від загального обсягу вилученого фонду. Зростання цих показників свідчить не лише про масштабність очищення фонду від застарілих або ідеологічно непридатних видань, але й про системну роботу бібліотеки щодо впровадження державної мовної політики та рекомендацій Міністерства культури та інформаційної політики України.

У 2024 році було вилучено 45 176 документів, з яких 26 987 (тобто 59,74 %) – російською мовою. Попри невелике зменшення загальної кількості списаних видань у порівнянні з 2023 роком, частка російськомовного сегменту залишилася стабільною, навіть трохи зросла. Це свідчить про те, що бібліотека продовжувала

системно працювати із виявленням російськомовних матеріалів, незалежно від того, наскільки великим залишався сам фонд.

Отже, за три роки було вилучено:

2022 – 24 954 примірників,

2023 – 49 880 примірників,

2024 – 45 176 примірників.

Разом: 120 010 примірників.

Загальна кількість вилучених російськомовних видань за цей період становить 71 092 одиниці. Це демонструє масштабність роботи, спрямованої на оновлення фонду відповідно до сучасних стандартів бібліотечної діяльності, державної мовної політики та суспільних очікувань.

Отримані дані показують, що у Вінницькій обласній універсальній науковій бібліотеці протягом 2022–2024 років робота з дерусифікації фондів проводилась послідовно та продумано. Велика кількість вилучених видань і стабільно висока частка російськомовних книг свідчать про те, що значний пласт фонду був сформований у попередні десятиліття, коли переважали російські видання. Разом з тим статистика демонструє, що бібліотека активно оновлює свої фонди відповідно до сучасних освітніх та культурних потреб.

Особливо помітне посилення цього процесу у 2023 році. На таку динаміку вплинули не лише нові рекомендації та вимоги державних органів, а й внутрішні зміни в роботі самої бібліотеки. Зростаючий запит суспільства на українськомовну літературу, проведення масштабної інвентаризації фондів, поява більшої кількості якісних українських видань – усе це сприяло активнішому очищенню фонду та переорієнтації на новий інформаційний зміст. У цьому видно, що списання російськомовних книг стало частиною більш широкої політики оновлення та осучаснення бібліотеки.

Таким чином, вилучення російськомовної літератури не можна розглядати як разову реакцію на зовнішні події. Це – елемент цілісного процесу, який

впливає на формування нової мовної та культурної моделі фонду. Бібліотека поступово вибудовує колекцію, орієнтовану на українського читача та національну ідентичність, що повністю відповідає сучасному напрямку розвитку бібліотечної сфери в Україні.

Також 25 травня 2023 року у читальній залі відділу документів з гуманітарних, технічних та природничих наук ВОУНБ ім. В. Отамановського відбувся круглий стіл «Актуалізація бібліотечних фондів в умовах збройної агресії РФ проти України» (в офлайн / онлайн форматах) за участі представників державної влади й місцевого самоврядування, науковців, видавців, бібліотечних фахівців та усіх зацікавлених [12].

На заході були порушені питання вилучення з фондів публічних бібліотек області документів відповідно до Методичних рекомендацій, розроблених Міністерством культури та інформаційної політики України, й проблеми оновлення фондів з урахуванням потреб жителів територіальних громад [12].

На заході відзначили, що актуалізація бібліотечних фондів, їх оновлення та загалом діяльність бібліотек нині є надзвичайно важливими як для розвитку суспільства, так і для наближення Перемоги [12].

Про перші результати, тенденції та проблеми процесу актуалізації бібліотечних фондів в Україні повідала Кравченко Світлана Миколаївна, завідувач науково-методичного відділу Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого [12].

Учасники круглого столу прийняли резолюцію та вкотре підтвердили думку про важливість роботи з бібліотечним фондом, що має на меті посилити інформаційну безпеку й унеможливити загрози ворожих інформаційних впливів на наших громадян, користувачів бібліотек.

РОЗДІЛ 3

ПРОБЛЕМИ ЩОДО ВИЛУЧЕННЯ РОСІЙСЬКОМОВНИХ КНИГ ІЗ ФОНДІВ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ

3.1 Фінансування бібліотек та потреба у радянсько - російській літературі

У сучасних умовах повномасштабної війни питання фінансування бібліотек і оновлення їхніх фондів набуло особливо суперечливого характеру [13, 14]. З одного боку, суспільство очікує рішучих кроків щодо дерусифікації, оскільки вилучення літератури з пропагандистським чи імперським змістом розглядається як невідкладний елемент культурної безпеки. Проте з іншого боку – постійний брак коштів та загальна економічна нестабільність воєнного часу ставлять бібліотеки у складне становище. [13] Через обмежені ресурси постає небезпека, що фонди скорочуватимуться швидше, ніж з'являтимуться нові якісні українські видання. Це створює ризик формування своєрідного «культурного дефіциту», коли потреба у вилученні застарілих чи небажаних книжок значно випереджає можливості їхнього повноцінного заміщення сучасною українською продукцією. [16, 17]

Тільки у 2022 році з бібліотек списали 12 мільйонів 971 тисячу книжок, а у 2023 – 13 мільйонів 165 тисяч. З них – 8 млн 653 тисячі та 8 млн 795 тисяч видань відповідно – були російською мовою. Найбільше вилучили російських книг на Вінниччині: 644 тисячі та 543 тисячі [17].

Фінансування бібліотек після 90-х років XX століття була не на високому рівні, а повномасштабне вторгнення 2022 року тільки загостило ситуацію [18]. А основне фінансове навантаження щодо утримання публічних бібліотек сьогодні фактично зосереджене на місцевих бюджетах. Проте в умовах війни їхні

пріоритети закономірно зміщені: кошти спрямовуються насамперед на оборону, допомогу внутрішньо переміщеним особам та відновлення критично важливої інфраструктури [19].

Звідси постає проблема оновлення бібліотечного фонду, яка сьогодні набуває системного характеру [19]. Більшість публічних бібліотек опинилися в ситуації, коли обсяг вилученої літератури суттєво перевищує можливості її заміщення новими надходженнями. Видатки на закупівлю книжкової продукції щорічно скорочуються, а процес централізованого поповнення, який міг би частково компенсувати ці втрати, не забезпечує необхідного масштабу [20].

Проблема ускладняється тим, що сучасні українські видання, які могли б стати якісною альтернативою вилученим російськомовним матеріалам, часто мають високу собівартість [2]. Через це бібліотеки отримують їх у недостатній кількості або взагалі змушені відмовлятися від закупівель.

Окремої уваги потребує питання тематичного наповнення фондів. Масове списання радянської та російської літератури оголило прогалини в таких галузях, як технічні науки, медицина, педагогіка, право, суспільні науки [19, 2]. Частина цих видань довгі роки залишалася єдиними доступними матеріалами з певних тем, і їх вилучення, хоч і обґрунтоване з погляду державної безпеки, призвело до інформаційного розриву. Заповнити ці сегменти новими україномовними посібниками можливо лише за умов стабільної видавничої політики та відповідної державної підтримки [2].

Поповнення бібліотечних фондів у воєнний час також стримується обмеженими можливостями українського видавничого ринку. Значна частина видавництв після 2022 року зазнала руйнувань, логістичних втрат або була змушена тимчасово припинити роботу. Це вплинуло на кількість нових книжкових видань, а також на їхню доступність для бібліотек. За даними Українського інституту книги, обсяги друку у 2022 році скоротилися більш ніж

на третину порівняно з 2021 роком, що автоматично зменшило можливості оновлення фондів за державні та місцеві кошти [19].

Важливим чинником залишається і нерівномірність державної підтримки. Існуюча програма поповнення фондів, яку реалізує Український інститут книги, охоплює лише частину бібліотек і забезпечує, зазвичай, художній та нон-фікшн сегмент. Натомість спеціалізована, навчальна та довідкова література, яка є необхідною для громад, закладів освіти та професійного розвитку, фактично залишається поза межами системного фінансування [20].

Ще одна важлива проблема полягає у відсутності єдиного підходу до відбору українських видань для бібліотек. Через нестачу коштів бібліотеки вимушені орієнтуватися переважно на безкоштовно отримані книги – подарунки від видавництв, громадських організацій або благодійних фондів. Це робить комплектування випадковим і нерівномірним: у деяких регіонах накопичуються численні художні видання, тоді як бібліотеки гостро потребують довідкових чи освітніх матеріалів [20].

Додаткові труднощі виникають через те, що вилучення російськомовних і радянських видань відбувається значно швидше, ніж оновлення. Бібліотеки часто не можуть залишати «порожні полиці», тому вимушено зберігають застарілі або малоактуальні українські видання, які не відображають сучасних потреб читачів. Це формує дисбаланс між кількістю наявної літератури та її актуальністю, що впливає на якість інформаційних послуг, які надає бібліотека. Списання літератури в українських бібліотеках часто розтягується на тривалий період, і це зумовлено не лише обсягами застарілих чи небажаних видань, а й кадровим дефіцитом. Проблема нестачі кваліфікованих працівників посилилася в останні роки, оскільки низький рівень заробітної плати у бібліотечній сфері не приваблює нових фахівців. У багатьох установах працює мінімальна кількість співробітників, які фізично не встигають одночасно виконувати всі функції: обслуговувати читачів, вести документацію, працювати з електронними

ресурсами та проводити списання у необхідному масштабі. [22] Внаслідок цього процес вилучення російськомовних та застарілих видань затягується, що ускладнює оновлення фондів.

Крім того, навіть за умов активного вилучення, бібліотеки змушені зважати на потреби різних категорій користувачів. В окремих випадках певні російськомовні видання зберігаються тимчасово через їхню довідкову цінність або відсутність українських альтернатив, особливо у технічній, медичній чи спеціалізованій галузевій літературі. Це створює складну ситуацію подвійного навантаження: з одного боку – необхідність позбутися ресурсів, що втратили актуальність або мають токсичний ідеологічний зміст. З іншого – обов'язок забезпечити читачеві хоча б мінімальний доступ до потрібної інформації. Таким чином бібліотека опиняється між вимогами державної політики дерусифікації та прикладними потребами освітнього процесу.[14]

У контексті оновлення фондів важливим викликом залишається й обмежене фінансування. Бібліотеки у більшості випадків отримують нові видання або завдяки бюджету, або у вигляді дарунків, або через участь у проектах партнерських організацій. Однак обсяги таких надходжень часто вкрай малі та не здатні компенсувати масштаб вилученої літератури. У результаті виникає певний «вакуум актуальності»: полиці очищуються, але не наповнюються новим контентом належного рівня. Це не лише уповільнює модернізацію інформаційного середовища, а й відображається на загальній привабливості бібліотеки для користувачів, особливо молоді, яка очікує широкого доступу до сучасних джерел [14].

Накопичення цих проблем поступово формує довгостроковий ризик: бібліотека може зберегти структуру, але втратити наповнення, тобто перетворитися на інституцію з високою місією, але обмеженими інструментами для її реалізації. Особливо це помітно у випадках, коли списання значно перевищує надходження протягом кількох років поспіль [14].

Отже, проблема дисбалансу між темпами вилучення російськомовних і радянських видань та темпами надходження нової, актуальної української літератури є однією з ключових у сучасному функціонуванні бібліотек. Вона має комплексний характер, поєднуючи кадровий дефіцит, низький рівень фінансування, необхідність дотримання нормативних вимог та об'єктивні потреби читачів. Усе це формує ситуацію, коли дерусифікація фондів, хоч і є важливим і неминучим процесом, водночас стає випробуванням для бібліотек, які змушені балансувати між очищенням, оновленням та забезпеченням доступності знань. Для подолання цього дисбалансу потрібна не лише внутрішня організаційна робота бібліотек, а й системна державна підтримка, що дозволить перейти від «виживання фондів» до їхнього повноцінного відродження та модернізації.

3.2 Чинники, які гальмують процес дерусифікації бібліотечних фондів

Процес дерусифікації бібліотечних фондів в Україні можна розглядати як складне та багатовимірне явище, яке вимірюється не лише технічними діями, такими як вилучення застарілої літератури, орієнтованої на ідеологію минулого, але й охоплює серйозне концептуальне переосмислення місії та значення бібліотеки у становленні культурного й інформаційного середовища держави [22]. Особливо виразним цей процес став після подій 2014 року, а з 2022 року набув ще більшого масштабу і динамізму. Бібліотеки опинилися перед нагальною необхідністю швидкої адаптації до нових умов, які включають оновлені правові норми, змінені очікування суспільства та принципово новий підхід держави до мовної політики й збереження національної культурної спадщини [22]. Дерусифікація у цьому контексті вийшла за межі окремої тенденції та стала ключовим елементом державної гуманітарної стратегії. Її основна мета полягає у

зміцненні національної ідентичності, формуванні спільних цінностей та усуненні багатовікових наслідків колоніальної політики, які тривалий час впливали на свідомість та культурний розвиток українського суспільства. [22]

Існують певні чинники які гальмують процес дерусифікації в Україні. Процес дерусифікації, зокрема у сфері культури, освіти та бібліотечної справи, попри свою нагальність, просувався нерівномірно. Йому заважала сукупність історичних, економічних, інституційних та соціальних чинників, які формували тривале уповільнення змін.

Масштабна історична спадщина російськомовних фондів. Протягом десятиліть імперської та радянської політики українські бібліотеки цілеспрямовано наповнювалися російськомовними виданнями. У радянський час більшість навчальної, наукової, технічної та художньої літератури надходила саме російською мовою. Це створило ситуацію, коли у фондах публічних бібліотек значна частка книжок – російськомовні. За офіційними даними, станом на 2023 рік близько 44 % книг у публічних бібліотеках України – російською мовою [22].

Після початку активної дерусифікації було вилучено мільйони примірників: тільки за один із періодів йшлося про понад 19 млн радянських та російських книг. Але навіть після масштабних кампаній частка таких видань залишається дуже високою. Це об'єктивно гальмує процес: неможливо одномоментно «переписати» десятки років комплектування фондів [22].

Можна запропонувати варіанти вирішення цієї проблеми. По-перше, поетапні програми оновлення фондів. Реалістичний підхід – не «все й одразу», а поетапні плани на 5–10 років із пріоритетами: спочатку вилучення відверто пропагандистських, імперських, шовіністичних видань; потім – поступове скорочення «нейтральних» російськомовних книжок [22].

Цільове державне та місцеве фінансування. Без додаткових коштів бібліотеки не зможуть замінити вилучені книги українськими аналогами.

Необхідні окремі бюджетні програми на закупівлю україномовної літератури та перекладів іноземних авторів [22].

По-друге, це партнерські програми з видавництвами. Знижки для бібліотек, обміни «російськомовна книга → україномовна». У видавничому секторі вже є тенденція до зростання українського книговидавання, але її треба посилювати державною політикою.

Недостатнє фінансування та матеріальні можливості. Другий ключовий чинник – хронічна нестача фінансів, характерна для бібліотек і культурної сфери загалом. Багато українських бібліотек не мають достатніх коштів навіть на базові потреби (ремонт, опалення, зарплати), не кажучи вже про масове оновлення фондів чи створення нових електронних ресурсів [22].

Крім вартості нових книг, є й інші витрати: логістика, каталогізація, списання, утилізація вилучених видань, створення умов для зберігання нових колекцій. У поєднанні з воєнними витратами дерусифікація часто відсувається на «другий план».

Вирішення проблеми: полягає у поетапному та збалансованому підході до оновлення фондів:

- Виділення окремих бюджетних програм саме на дерусифікацію фондів. Важливо, щоб кошти на оновлення бібліотечних фондів були «захищеними», тобто їх не можна було легко перерозподілити на інші цілі.

- Гранти та міжнародна підтримка. Партнерські проєкти з міжнародними фондами, програмами ЄС, культурними інституціями можуть частково компенсувати нестачу державного фінансування, особливо для перекладів, електронних ресурсів та репозитаріїв.

Кадрові та професійні виклики. У багатьох бібліотеках кадровий склад «старіє», молоді фахівці часто обирають інші сфери діяльності. Це створює кілька проблем, які безпосередньо впливають на темпи дерусифікації:

- не всі працівники знайомі з сучасними підходами до деколонізації культури;
- є опір змінам через усталені професійні й особисті переконання;
- бракує ІТ-спеціалістів, здатних пришвидшити цифрову дерусифікацію (оновлення каталогів, створення репозитаріїв, електронних колекцій) [22].

Перед усім потрібно підвищити престиж професії. Стипендії для студентів спеціальності «інформаційна, бібліотечна та архівна справа», гранти для молодих бібліотекарів, можливості стажувань у сучасних європейських бібліотеках.

Регулярне навчання для чинних працівників. Курси з цифрової грамотності, роботи з електронними каталогами, інституційними репозитаріями, а також з теми культурної деколонізації.

Суспільні установки, мовні практики та «звичка до російського». Важливим гальмівним чинником є культурні й мовні звички частини населення. Значна група читачів традиційно віддавала перевагу російській мові, зокрема в художній літературі та масовій культурі. За опитуваннями, ще до повномасштабної війни близько третини населення послуговувалася переважно або лише російською.

Після 2022 року ставлення до російської мови й культури різко змінилося, почалися символічні акції «прощання» з російськими книгами, активні дискусії щодо Пушкіна, Достоевського тощо [22].

Однак у суспільстві зберігається й інша позиція: частина громадян вважає, що повне вилучення російських книг – це цензура, а не деколонізація. Таке розходження у поглядах створює напругу навколо дерусифікаційних рішень бібліотек, особливо в містах зі змішаним мовним середовищем.

У такі ситуації бібліотеки можуть проводити публічні лекції, дискусії, виставки, де пояснюється різниця між заборонаю всього «російського» та свідомою деколонізацією (відмова від імперського, шовіністичного, антиукраїнського контенту) [22].

Підкреслення альтернатив. Важливо не просто «забрати» російську книгу, а запропонувати читачеві україномовний або інший якісний контент: українські переклади світової класики, сучасну українську літературу, видання мовами ЄС.

Робота з молоддю. Особлива увага школам, студентам, молодим родинам: саме через них формується нове покоління читачів, для яких українська мова й культура будуть природною нормою, а не «альтернативою» російській [22.]

Інформаційна війна та пропагандистські наративи. Росія активно використовує тему мови та книжок у своїй пропаганді. Будь-які кроки з дерусифікації подаються як «утиски російськомовних», «фашизм», «спалення книжок» тощо. Такі наративи поширюються через медіа, соцмережі, політичні заяви.

У результаті частина українських політиків, місцевих еліт або медіа може уникати однозначної підтримки дерусифікації, щоб «не провокувати конфлікт». Це створює атмосферу обережності й гальмує ухвалення сміливіших рішень, зокрема в культурній сфері.

Важливо, щоб центральні органи влади послідовно пояснювали: дерусифікація – це не «ненависть до мови», а захист від імперської політики та інструмент культурної безпеки.

Моніторинг і спростування фейків. Необхідні аналітичні центри й громадські організації, які оперативно викриватимуть дезінформацію щодо «заборон книжок» та надаватимуть фактичну інформацію про реальний масштаб і характер вилучень.

Міжнародна підтримка. Коли міжнародні організації, науковці та культурні діячі підтримують дерусифікацію як частину деокупації й деколонізації, це зменшує ефективність російських наративів [22].

Війна, окупація та руйнування культурної інфраструктури. Повномасштабна війна створила ще одну серйозну перешкоду: частина територій окупована, там відбувається насильницька русифікація, знищення й вивезення українських

книжок, архівів, музейних фондів. Одночасно на підконтрольній Україні території бібліотеки часто працюють в умовах обстрілів, евакуацій, вимкнень електроенергії. У таких ситуаціях пріоритетом стає збереження життя, базових функцій та хоча б частини фонду. Це об'єктивно сповільнює системну дерусифікацію, бо ресурси спрямовані на виживання [22].

Вирішити проблему можна через евакуацію та цифрове резервне копіювання фондів. Створення електронних копій найцінніших українських видань, рукописів, архівів, щоб навіть у разі фізичного знищення будівлі матеріал не був втрачений.

Післявоєнні програми відбудови культури. Уже зараз варто планувати комплексну програму відновлення бібліотек, де дерусифікація буде невід'ємною частиною – не тільки відбудувати стіни, а й оновити зміст фондів.

Міжнародна адвокація культурних злочинів. Фіксація фактів знищення, вивезення книг та архівів для подальших репарацій і цільового фінансування відновлення україномовного культурного простору.

Цифровий розрив та нерівномірність розвитку репозитаріїв. Дерусифікація стосується не тільки паперових фондів, а й цифрового простору: електронні каталоги, інституційні репозитарії, онлайн-бібліотеки. В Україні вже створюються потужні університетські та національні репозитарії, які накопичують україномовний науковий та освітній контент. Проте розрив між провідними установами й малими бібліотеками досі значний.

Частина бібліотек не має сучасних електронних систем, автоматизованих каталогів, відкритого доступу до повнотекстових ресурсів. У результаті користувач продовжує орієнтуватися на «старі» російськомовні видання, які фізично присутні на полицях, тоді як сучасний україномовний контент часто існує лише в окремих цифрових середовищах. [22]

Тому важливо забезпечити сумісність систем, щоб читач міг знайти україномовний ресурс незалежно від того, в якій саме установі він зберігається.

Підтримка оцифровування й відкритого доступу. Оцифрування україномовних видань, створення відкритих електронних бібліотек, інтеграція з міжнародними платформами – все це дає змогу запропонувати користувачеві якісну альтернативу «старим» російськомовним книжкам [22].

Навчання користувачів користуватися електронними ресурсами. Навіть найкращий репозитарій не допоможе дерусифікації, якщо читачі не вміють ним користуватися. Потрібні інструкції, майстер-класи, консультації в читальних залах.

Проблематика дерусифікації в Україні є складним та багатошаровим процесом, який поєднує історичні, культурні, політичні та соціально-економічні аспекти. Аналіз чинників, що гальмують очищення бібліотечних фондів від російськомовної та імперської літературної спадщини, показує, що труднощі не обмежуються лише нестачею фінансів чи інертністю окремих установ. Навпаки, ці процеси вкорінені у багаторічну політику русифікації, яка формувала український культурний простір упродовж десятиліть, створивши масштабну присутність російськомовної літератури у фондах бібліотек. Саме тому дерусифікація потребує не одномоментних рішень, а системної, послідовної й науково обґрунтованої стратегії.

Серед найважливіших стримувальних чинників – бракування державного та місцевого фінансування, нерівномірна реалізація нормативно-правових актів, нестача чітких методичних рекомендацій, а також психологічні та культурні бар'єри в українському суспільстві. Значний вплив мають і зовнішні фактори: інформаційна війна, цілеспрямовані російські пропагандистські наративи, а також руйнування культурної інфраструктури внаслідок повномасштабного вторгнення. У поєднанні ці обставини уповільнюють модернізацію бібліотечних фондів і створюють ситуацію, коли українські бібліотеки змушені діяти в умовах високої відповідальності, але обмежених можливостей.

Разом із тим, проаналізовані матеріали показують, що процес дерусифікації є не тільки викликом, але й важливою можливістю. Він відкриває шлях для оновлення бібліотечних колекцій, розвитку українського книговидання, зміцнення інституційної пам'яті та формування стійкого культурного середовища. Особливу роль у цьому відіграє цифровізація: розвиток електронних каталогів, інституційних репозитаріїв, оцифрування україномовної спадщини. Саме цифрові інструменти можуть компенсувати фізичні втрати, пришвидшити доступ до якісного контенту та забезпечити рівний доступ громадян до української літератури [22]

Для подолання існуючих перешкод необхідний комплексний підхід, що включає: збільшення фінансування, розробку чітких стандартів і рекомендацій для бібліотек, модернізацію професійної освіти, активну просвітницьку діяльність серед населення, а також інтеграцію цифрових рішень у повсякденну роботу бібліотечних установ. Важливо й те, що успіх дерусифікації залежить від підтримки громад, місцевого самоврядування, освітніх установ та міжнародних партнерів [22].

Отже, дерусифікація бібліотечних фондів – це тривалий, але необхідний процес, який дозволяє Україні відновити власний культурний простір, зміцнити національну ідентичність та позбавитися елементів імперської спадщини. Виконання цього завдання сприятиме формуванню сучасної української бібліотеки – установи, що базується на демократичних цінностях, відкритості, культурній безпеці та пріоритеті українського змісту. Це не лише технічна робота зі списання книжок, а важливий державний і суспільний крок у напрямі культурної деколонізації та духовного відновлення країни.

3.3 Методичні рекомендації, щодо списання російської літератури

Процес дерусифікації не може здійснюватися одночасно і без належного документального обґрунтування. Попри відсутність окремого спеціального закону, бібліотеки спираються на чинні методичні рекомендації та роз'яснення нормативної профільних установ, які фактично виконують роль нормативної опори для прийняття рішень щодо вилучення видань.

Відповідно до положень Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу», бібліотека розглядається як інформаційна, культурна та освітня установа або як структурний підрозділ, що володіє систематизованим фондом документів і забезпечує доступ до різноманітних інформаційних ресурсів. Її ключовою місією є задоволення інформаційних, науково-дослідних, освітніх, культурних та інших запитів користувачів, створення умов для їхнього інтелектуального та професійного розвитку [23].

Держорганами в Україні, які передусім реалізовували декомунізацію та дерусифікацію й впроваджували державну політику пам'яті, стали Міністерство культури та інформаційної політики України (МКІП України) й Український інститут національної пам'яті (УІНП) [24].

Бібліотечні ресурси охоплюють систематизовані фонди документів на різних носіях, електронні бази даних, мережеві інформаційні ресурси, а також довідково-пошукові засоби і матеріально-технічні компоненти, що забезпечують опрацювання, збереження та передавання інформації.

Згідно зі статтею 11 Закону України, бібліотеки функціонують як елемент загальнодержавної інформаційної системи, тоді як бібліотечні ресурси становлять невід'ємну частину інформаційних ресурсів держави.

Перед списанням бібліотека проводить комплексну перевірку стану документа: його фізичного зношення, застарілості змісту, відповідності сучасним освітнім і культурним потребам користувачів, актуальності інформації та

наявності потенційно ризикованих чи неприйнятних ідеологічних компонентів. Лише після цього визначається, чи підлягає видання вилученню, чи може бути передане до книгосховища обмеженого доступу, чи потребує заміни оновленою, актуальною літературою.

Крім того, списання передбачає проходження адміністративних етапів: оформлення відповідних актів, затвердження рішення спеціально уповноваженою комісією, внесення змін до каталогів і фондів. Таким чином, вилучення книжок — це не одноразова дія, а тривалий і багатоетапний процес, який гарантує збереження якості та цілісності бібліотечного фонду, забезпечує прозорість діяльності бібліотеки та захищає її від необґрунтованих або надто емоційних рішень щодо ліквідації документів.

Таблиця 3.1 – Критерії списання російськомовної та пропагандистської літератури в українських бібліотеках

Група критерію	Зміст	Приклади видань, що підпадають під критерій	Пояснення відповідно до методичних рекомендацій
Ідеологічні	Наявність пропагандистських наративів, радянської чи імперської ідеології	Видання радянських діячів, книги про «єдиний народ», пропаганда СРСР і РФ	Підлягають вилученню як такі, що суперечать державній політиці пам'яті та нацбезпеки
Автори які підтримали агресію РФ	Твори осіб, які публічно схвалили війну	Твори осіб, які Проза/публіцистика сучасних російських авторів, включених МКІП до переліків схвалили війну	Рекомендації МКІП вимагають вилучати видання, які можуть становити інформаційний ризик
Актуальність змісту	Науково-технічні дані не	підручники СРСР з фізики, техніки,	Списання через наукову неповноцінність і

Група критерію	Зміст	Приклади видань, що підпадають під критерій	Пояснення відповідно до методичних рекомендацій
	відповідають сьогоденню	механіки; застарілі довідники	невідповідність освітнім програмам
Фізичний стан	Зношення, пошкодження, неповнота тексту	Пошкоджені книги 1960–1980-х років	Вилучають незалежно від мови; критерій зношеності є технічним
Дублетність	Надмірна кількість примірників одного видання	5–10 примірників однієї радянської книги	Рекомендації дозволяють залишати 1 примірник для збереження історичної пам'яті
Відсутність читацького попиту	Книга не використовується понад 10 років	Художня російська література «масового» сегменту	Рішення приймає комісія за даними формулярів та електронного обліку
Суперечність культурній політиці України	Заперечення української державності, викривлення історії	«Історія Росії», «СССР — страна дружбы народов»	Видання підлягають вилученню як такі, що дестабілізують культурне середовище

По-перше, таблиця наочно демонструє, що ключовими в процесі списання є саме ідеологічні критерії. Виділення окремої групи літератури з пропагандистськими наративами, культом радянського минулого, імперським трактуванням історії чи запереченням української державності свідчить про те, що бібліотечні фонди більше не можуть розглядатися як нейтральне середовище. Книга в таких умовах сприймається як носій певних смислів, які можуть або

підтримувати національну ідентичність, або, навпаки, підривати її. Саме тому видання, що містять відверту російську чи радянську пропаганду, потрапляють до першочергової групи для вилучення. Це узгоджується з сучасною державною політикою пам'яті й акцентує роль бібліотек як інституцій культурної безпеки.

По-друге, важливим є окреме виділення авторів, які публічно підтримали агресію РФ. У таблиці ця група критеріїв сформульована окремим рядком, що підкреслює персоніфікований підхід до оцінювання книжкових ресурсів. Йдеться не лише про зміст тексту, а й про позицію автора як суспільного діяча. Такий підхід показує, що бібліотека не може залишатися майданчиком для популяризації осіб, які прямо чи опосередковано легітимізують війну проти України. Наявність у фонді їхніх творів розглядається не як «просто книги», а як можливий канал впливу, тому вилучення таких видань є елементом інформаційної гігієни.

Також таблиця показує, що поряд з ідеологічними мотивами значну роль відіграють практичні та науково-освітні критерії. Книги, які втратили актуальність, не відповідають сучасним стандартам освіти або містять застарілі науково-технічні дані, підлягають списанню незалежно від мови. Це важливий момент, адже він свідчить: дерусифікація не зводиться до простого вилучення всього російськомовного, а включає загальне «очищення» фонду від неактуальних і малокорисних видань. Таким чином, процес списання поступово поєднує мовний, змістовний та якісний аспекти управління фондом.

Отже, узагальнення критеріїв списання, поданих у таблиці 3. 1, дозволяє зробити висновок, що процес вилучення російськомовної та пропагандистської літератури в українських бібліотеках є багатовимірним і значно складнішим, ніж просте «очищення полиць» від книг певної мови. Таблиця демонструє наявність цілісної системи, у якій враховуються ідеологічні загрози, науково-освітня актуальність, фізичний стан документів, реальний читацький попит і відповідність загальній культурній політиці держави. Такий підхід дає змогу

уникати крайнощів: з одного боку, не зберігати у фондах відверто шкідливу чи застарілу літературу, а з іншого — не перетворювати дерусифікацію на неконтрольоване й емоційне знищення всього російськомовного масиву.

У підсумку можна стверджувати, що критерії, відображені в таблиці 3.1, є важливою складовою сучасної моделі управління бібліотечними фондами в Україні. Вони допомагають бібліотекам діяти послідовно, аргументовано та професійно, підтримуючи загальнонаціональний курс на утвердження українського культурного простору та водночас зберігаючи необхідний рівень фахової обережності й поваги до історичної пам'яті. Такий збалансований підхід робить процес дерусифікації більш усвідомленим, контрольованим і орієнтованим не лише на сьогоdnішній політичний контекст, а й на довгострокові інтереси українського суспільства.

Існує й чітко визначена процедура списання літератури, яка передбачає дотримання встановлених правил та регламентів.

Таблиця 3.2 – Критерії списання російськомовної та пропагандистської літератури в українських бібліотеках

Етап роботи	Зміст етапу	Відповідальні особи	Документи, що оформлюються
Ініціювання списання	Виявлення потреби списання: надмір дублетів, пропагандистський зміст, зношеність, застарілість	Завідувач відділу комплектування; директор бібліотеки	Внутрішнє службове подання або наказ про створення комісії

Етап роботи	Зміст етапу	Відповідальні особи	Документи, що оформлюються
Формування експертної комісії	Створення групи фахівців, які здійснюватимуть експертизу фонду	Завідувач відділу, провідні бібліотекарі, методисти, у великих бібліотеках — фахівець з інформаційної діяльності	Наказ по бібліотеці про створення комісії
Огляд фонду та первинна експертиза	Перегляд книжкових полиць, визначення підозрілих або застарілих видань	Члени комісії	Попередній перелік видань, що підлягають експертизі
Змістовна експертиза	Аналіз змісту на предмет пропаганди, наукової неактуальності, ідеологічної шкідливості, дублетності	Методисти, бібліографи, фахівці відповідних відділів	Експертний висновок комісії
Остаточне рішення	Комісія голосує за вилучення, часткове списання або збереження примірника	Комісія у повному складі, голова комісії	Протокол засідання комісії
Оформлення акта списання	Документальне фіксування всіх видань, що підлягають вилученню: назва, рік, стан, інвентарні номери	Секретар комісії; завідувач відділу комплектування	Акт списання (за встановленою формою)

Етап роботи	Зміст етапу	Відповідальні особи	Документи, що оформлюються
Затвердження акта	Підпис керівника бібліотеки, погодження з бухгалтерією (у разі потреби)	Директор бібліотеки; бухгалтер	Затверджений акт списання
Вилучення з фонду та каталогів	Внесення змін до інвентарних книг, електронних каталогів, вилучення з полиць	Каталогізатори; комплектатори	Відмітки у фондово-облікових документах
Утилізація або передача	Книги здаються на макулатуру, на переробку, використовуються у навчальних цілях або передаються на утилізацію	Бібліотекарі; відповідальна особа з охорони праці	Акт утилізації або передавальний акт
Підсумковий звіт	Аналіз обсягів списання, причин його проведення, інформація для статистичних звітів	Завідувач відділу; методист	Річний/квартальний звіт про роботу з фон

Перш за все, у структурі таблиці 3.2 чітко простежується, що списання літератури — це діяльність, яка передбачає узгодженість між різними внутрішніми підрозділами бібліотеки. Процес не є справою однієї особи чи окремого відділу, а охоплює колективну оцінку, відповідальність і взаємодію. Це свідчить про те, що бібліотеки працюють у логіці командного прийняття рішень, а не в режимі одноосібних або спонтанних дій. Така модель забезпечує об'єктивність і мінімізує ризики суб'єктивної оцінки, які могли б виникати під час вилучення суперечливих або сумнівних видань, особливо тих, що пов'язані з темою російської пропаганди чи радянської ідеології.

Крім того, таблиця демонструє, що списання є службовим і контрольованим процесом, який підлягає документальному супроводу. Це важливо не лише з точки зору обліку, але й з огляду на прозорість діяльності бібліотеки перед громадою та контролюючими органами. Наскрізна присутність документування показує, що кожен етап має бути підтверджений і пояснений, що виключає будь-які можливі звинувачення у свавільних або політично упереджених рішеннях. У такий спосіб бібліотека залишається відкритою інституцією, яка може обґрунтувати кожен свою дію, пов'язану з вилученням літератури.

Важливим є й те, що процес списання розглядається як діяльність, спрямована не лише на очищення фондів, а й на їх оптимізацію. Це означає, що списання — невід'ємна частина управління фондом, яке передбачає постійне оновлення, коригування та адаптацію книжкового складу до сучасних потреб і очікувань читачів. Таблиця демонструє, що бібліотеки працюють не як архіви, де все зберігається «назавжди», а як динамічні установи, що мають швидко реагувати на зміни в суспільстві, освіті, культурі та інформаційній політиці держави.

Таким чином, загальний аналіз таблиці 3.2 свідчить, що процедура списання літератури в українських бібліотеках є складною, багатокomпонентною і професійно організованою діяльністю. Вона охоплює як змістовний аналіз видань, так і чітко регламентовані внутрішні дії, що забезпечують прозорість і підзвітність процесу. Таблиця показує, що списання — це не хаотичне вилучення книг, а частина стратегічної модернізації бібліотечних фондів, яка дозволяє формувати актуальний і безпечний інформаційний простір. Саме завдяки такому системному підходу українські бібліотеки здатні проводити дерусифікацію якісно, з урахуванням професійних стандартів і державних культурних пріоритетів, забезпечуючи сталий розвиток і поступове оновлення своїх фондів у відповідь на виклики часу.

ВИСНОВКИ

Українські бібліотеки проходять один із найскладніших етапів свого розвитку – етап дерусифікації фондів, осучаснення інформаційного середовища та переходу до нових культурних і професійних стандартів. Попри різний масштаб, профіль і фінансові можливості, усі розглянуті бібліотеки – Донецького національного університету імені Василя Стуса, Вінницького національного технічного університету та Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки імені Валентина Отамановського – демонструють спільну тенденцію: прагнення створити безпечний, якісний, науково обґрунтований і переважно україномовний фонд, що відповідає сучасним запитам суспільства.

Дерусифікація стала вимушеним, але логічним кроком, обумовленим не лише політичними подіями, а й потребою захистити український інформаційний простір від застарілих або пропагандистських матеріалів. Разом з тим важливо підкреслити, що вилучення російськомовних книг не є механічним процесом «тотального очищення», а складною, зваженою роботою, яка вимагає аналізу кожного видання, визначення його фактичної цінності, походження та ідеологічного змісту.

Одним із ключових висновків є те, що російськомовна книга та книга, видана в росії, – це принципово різні речі. Російськомовна література, створена українськими, європейськими чи іншими світовими авторами, не несе автоматично загрози чи пропагандистського підтексту. Вона може мати наукове, навчальне й історичне значення і часто залишається єдиним доступним джерелом з окремих галузей знань, особливо технічних і природничих. Натомість книги, видані на території росії, зазвичай розглядаються як потенційно проблемні, оскільки саме російський видавничий продукт десятиліттями був носієм ідеологічних наративів. Тому сучасна державна політика спрямована на

вилучення саме тих видань, які містять пропаганду, спотворену історичну інформацію або непрямо підтримують російський культурний вплив.

Повністю позбутися російськомовних книг українські бібліотеки не можуть і не повинні. Значна частина таких видань є важливими для освітнього та наукового процесів. У багатьох сегментах українського книговидання все ще існує недостатня кількість якісних україномовних альтернатив, багатьом науковим працям досі немає перекладів, а частина радянської технічної літератури, попри мову, лишається базовою для фундаментальної підготовки. Вилучення таких матеріалів без заміни призвело б до «порожнечі» на полицях та до фактичного звуження доступу читачів до знань. Цей аспект чітко підтверджують і статистичні дані про фонди університетських бібліотек, де російськомовна частина досі становить найбільший відсоток технічної літератури.

Досвід трьох бібліотек демонструє, що дерусифікація здійснюється системно, але з урахуванням реальних умов: фінансових обмежень, кадрового дефіциту, труднощів із перекладом та виданням нової літератури, а також значним навантаженням, що падає на бібліотечні інституції в умовах війни. Бібліотеки не просто вилучають старі або небезпечні видання, а одночасно модернізують каталоги, переходять на міжнародні системи класифікації, формують електронні ресурси, поповнюють фонди сучасними українськими виданнями й розвивають репозитарії.

Важливим є також той факт, що українські бібліотеки сьогодні поступово переходять від моделі «книгосховища» до моделі сучасного публічного простору. Сюди відноситься і розширення іноземних фондів, і створення освітніх платформ, і проведення заходів, спрямованих на розвиток читання, формування медіаграмотності та національної ідентичності. Дерусифікація в цьому контексті – лише один із кроків, але саме вона стала поштовхом для великих змін:

посилення уваги до мовної політики, актуалізації фондів, перегляду підходів до комплектування.

Водночас робота показує, що бібліотеки потребують стабільного фінансування, програм підтримки, централізованого забезпечення літературою та створення умов для розвитку фахівців. Без цільових державних і локальних інвестицій неможливо буде заповнити лакуни, які виникають після списання застарілих фондів, та забезпечити бібліотеки якісною україномовною і світовою літературою.

Отже, дерусифікація не є боротьбою проти російськомовної книги як такої – це боротьба проти російського впливу, і саме тому її метою є не знищення мовного різноманіття, а створення безпечного, збалансованого інформаційного середовища. Україна, як і будь-яка європейська держава, повинна зберігати доступ до знань різними мовами, але водночас чітко контролювати походження і зміст цих матеріалів. Російськомовна книга може залишатися корисною і безпечною, якщо вона є науково цінною, виданою не в РФ або не містить ідеологічних нашарувань. Тому завдання бібліотек – не знищити все російськомовне, а виокремити цінне, нейтральне й наукове та відмежувати його від пропагандистського і токсичного.

У цілому проведене дослідження демонструє, що українські бібліотеки здатні трансформуватися навіть в умовах війни, зберігаючи професійний підхід, наукову точність і повагу до читача. Вони стають не лише сховищами інформації, а й центрами підтримки української ідентичності, культури та освіти. І саме тому питання мови, походження та якості книги сьогодні набуває не лише культурного, а й стратегічного значення для розвитку всієї держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Що таке деколонізація, чому вона важлива і як буде здійснюватися згідно закону? Історична правда. URL: <https://surl.li/ioufbh>
2. МКІП працює над вилученням пропагандистської російської літератури з українських бібліотечних фондів. Державні сайти України. URL: <https://surl.lu/tighmd>
3. Дерусифікація бібліотек Дніпра: вилучили понад 25 тисяч антиукраїнських книжок. ЧИТОМО. Культура читання і мистецтво книговидання. URL: <https://surl.li/cbmvhg>
4. Зворський Сергій. Як колонізувати бібліотеки: путівник від радянських практиків. Стирання слова. URL: <https://chytomo.com/znyschennia-bibliotek/>
5. Книговидання в УРСР. Скільки українською і скільки російською. Українська правда. Історична правда. URL: <https://surl.li/hwjnfa>
6. 26. Яворська Т. М., Ребреньук А. Л. Документні ресурси бібліотек України: проблема дерусифікації. Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. 2023. № 2. С. 63-68. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2023_2_10
7. Шафранова Д. Д. Формування україномовного бібліотечного фонду: стратегія, проблеми, перспективи. *Збірник матеріалів конференції – 2025. Інформаційні технології і системи в документознавчій сфері*. м. Вінниця 2025. С. 134–137.
8. Дерусифікація. Вікіпедія. URL: <https://surl.li/csnqsm>
9. Донецький національний університет імені Василя Стуса. Бібліотека. URL: <https://library.donnu.edu.ua/node/6>
10. Вінницький національний технічний університет. Бібліотека. URL: <https://lib.vntu.edu.ua/pages/96.html>

11. Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека імені Валентина Отамановського. URL: <https://library.vn.ua/pro-biblioteku/history>
12. Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека імені Валентина Отамановського. Круглий стіл «Актуалізація бібліотечних фондів в умовах збройної агресії РФ проти України» . URL: <https://library.vn.ua/news-and-events/meeting/aktualizacziya-bibliotechnix-fondiv-v-umovax-zbrojnoii-agresiii-rf-proti-ukraiini>
13. Поповнення бібліотечних фондів у воєнний час: адвокаційна діяльність ВГО Українська бібліотечна асоціація. URL: <https://surl.li/kolvbg>
14. Черниш Юлія. Бібліотеки України на межі: держпрограма заморожена, фонди старіють, громади не закуповують книги. URL: <https://surl.li/bhyyrw>
15. Chorna T. Ukrainian libraries in the time of war: Losses and challenges / Tetiana Chorna // Alexandria: The Journal of National and International Library and Information Issues. – 2023 - <https://doi.org/10.1177/09557490231183625>
16. Бібліотеки і війна: втрати і виклики. // Культурно-бібліографічний фронт. Культурно – бібліографічний фронт. URL: <https://surl.li/zkadwn>
17. «66 % з усіх «списаних» книжок із українських публічних бібліотек за останні два роки – російською мовою». Суспільне культура. URL: <https://suspilne.media/culture/750451-66-z-usih-spisanih-knizok-z-ukrainskih-publicnih-bibliotek-za-ostanni-dva-roki-rosijskou-movou/>
18. «Поповнення бібліотечних фондів у воєнний час: адвокаційна діяльність ВГО "Українська бібліотечна асоціація"» // Українська бібліотечна асоціація. URL: <https://surl.li/ydgdfm>
19. «В Україні за два роки з бібліотек списали понад 26 млн книжок» // ІМІ – Інститут масової інформації. URL: <https://imi.org.ua/news/v-ukrayini-za-dva-roky-z-bibliotek-spysaly-ponad-26-mln-knyzhok-i61474>

20. Українська бібліотечна асоціація [Електронний ресурс]. – URL: <https://ula.org.ua/>
21. Міністерство культури та інформаційної політики України. URL: <https://mkip.gov.ua/>
22. Потіха А. Оптимізація бібліотечних фондів України в умовах гібридної війни . Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2024. Вип. 73. С. 101-117.
23. Рекомендації Міністерства культури та інформаційної політики України щодо актуалізації бібліотечних фондів у зв'язку зі збройною агресією російської федерації проти України. Міністерство культури України. URL: <https://surl.li/omiwej>
24. Ковальчук Т. Дерусифікація публічного простору України в умовах повномасштабної російсько-української війни. *Інтермарум: історія, політика, культура*. 2024. Вип. 14. С. 144-159. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inhpc_2024_14_10.